

LEXICUL ISTROROMÂN MOȘTENIT DIN LATINĂ. SUPRAPUNERI ȘI DIFERENȚIERI INTERDIALECTALE

Gabriel BĂRDĂȘAN

Structura lexicală a dialectelor este, într-o anumită măsură, similară lexicului limbii de care aparțin, cu toate că în acest compartiment lingvistic (dar și în fonetică, în unele cazuri, chiar și în structura gramaticală) presiunea contextului lingvistic în care evoluează dialectul respectiv determină schimbări substanțiale, mai ales dacă dialectele se dezvoltă într-un mediu aloglot. Diferențierile dintre lexicul limbii și lexicul dialectului sunt determinate de influențele lingvistice particulare exercitate asupra lor, de gradul de rezistență sau permisivitate pe care-l manifestă lexicul limbii sau lexicul dialectului în fața elementelor de noutate etc. Similitudinile și suprapunerile dintre fondurile de cuvinte aparținând limbii, respectiv dialectului sunt motivate de dependența genetică și de „dependența” structurală a dialectului față de limbă (vezi criteriul genealogic și criteriul structural de delimitare a limbii de dialect). „Dependența” structurală presupune existența unui fond principal lexical comun limbii și dialectului, (iar dacă avem în vedere ansamblul limbii, nu doar lexicul, presupune și aceeași structură gramaticală).

Stratul lexical de bază al dialectului se suprapune, calitativ, elementului lexical de bază din structura limbii, răspunzând aceluiași rigori: vechime, arie de răspândire, frecvență și, în strânsă legătură cu aceste aspecte, putere derivativă, bogăție semantică, capacitate de actualizare în diverse unități frazeologice. Din punct de vedere cantitativ, contextul în care evoluează un anumit dialect fie favorizează, fie defavorizează menținerea sau pierderea unor elemente din stratul lexical de bază.

Vorbind de originea latină a limbii române, G. Ivănescu subîniază faptul că nu cantitatea elementelor de origine latină relevă descendența sa latină și aduce în discuție situația specială a dialectelor românești sud-dunărene care, deși sunt puternic influențate, își mențin în parte lexicul fundamental: „Nu importă câte elemente de origine latină sunt astăzi în limba română. Importă numai faptul că această limbă s-a

identificat cândva cu latina. Presupunând chiar, prin imposibil, că n-ar mai fi rămas în limba noastră, în urma unor puternice influențe străine, decât puține elemente de origine latină, limba noastră totuși ar trebui considerată ca fiind de origine latină. Am spus «prin imposibil», deoarece acest caz nu se întâmplă niciodată cu o limbă. Ceea ce s-a numit «fondul principal de cuvinte» al diverselor limbi de pe glob nu se poate pierde. Excepție fac numai limbile unor popoare sau ramuri de popoare foarte puțin numeroase, care locuiesc între alte neamuri și sunt bilingve [...] cum e cazul cu macedoromânii, meglenoromânii și istroromânii. În asemenea cazuri, limba este împeștițată cu nenumărate cuvinte străine. Și totuși și în astfel de idiomuri s-a păstrat o parte din lexicul fundamental (cel mai des întrebuințat)”¹.

Raportând problema abordată la limba română, ne vom opri la analiza stratului lexical de origine latină din dialectele românești, care reprezintă moștenirea lexicală a celor patru idiomuri cu statut de dialect (aromâna, meglenoromâna, istroromâna și dacoromâna), preluată din româna comună, ca rezultat al scindării acesteia. Acest aspect poate fi susținut, într-o anumită măsură, și cu afirmația lingvistului D. Macrea: „...aromâna, meglenoromâna și istroromâna trebuie privite ca documente istorice vii ale limbii noastre din perioada anterioară primelor noastre monumente scrise, ele fiind foarte apropiate în numeroase privințe de româna primitivă comună...”².

Situația stratului lexical de bază nu este întru totul similară în cele patru dialecte istorice ale românei, fiind condiționată de vitalitatea dialectului sau de direcția sa de evoluție. Dacă din punct de vedere calitativ fondul lexical de origine latină își menține importanța în majoritatea dialectelor, din punct de vedere cantitativ tezaurul lexical de origine latină este mai redus în unele dialecte românești sud-dunărene (mai exact în meglenoromână și, în special, în istroromână). Această stare de fapt este relevată de rezultatele cercetărilor întreprinse de R. Todoran, cu ajutorul metodei statistice, în studiul *Elementul latin în lexicul dialectelor românești*. Potrivit acestui studiu³, cele 2188 de cuvinte de origine latină identificate în limba română (cu ramificațiile sale teritoriale) se repartizează pe dialecte astfel: 89,25 % – în dacoromână, 69,60 % – în aromână, 46,80 % – în meglenoromână și 26,69 % – în istroromână⁴. Aceste delimitări procentuale relevă diferențele semnificative dintre

¹ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Iași, Junimea, 2000, p. 24.

² D. Macrea, *Câteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române*, în LR, V (1956), nr. 4, p. 73.

³ R. Todoran, *Elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în idem, *Contribuții de dialectologie română*, București, EȘE, 1984, p. 134-139.

⁴ Idem, *ibidem*, p. 137.

dialecte și se află în strânsă legătură cu numărul de vorbitori ai dialectului respectiv: cu cât numărul de vorbitori ai unui dialect este mai mare, cu atât mai mare este și numărul elementelor latine (vezi dialectul dacoromân și chiar dialectul aromân); pe de altă parte, numărul mai redus al vorbitorilor reflectă numărul mai redus de cuvinte latinești din meglenoromână și istroromână. Aceste dialecte prezintă influențe străine mai puternice, datorate bilingvismului, care determină dispariția elementelor latine⁵. Potrivit aceleiași analize statistice, elementele latine comune celor patru dialecte reprezintă 21,80 % din totalul tezaurului lexical latinesc. În ceea ce privește elementele păstrate într-un singur dialect raportul dintre cele patru idiomuri relevă aproximativ aceleași diferențe între dialectele cu vitalitate și cele cu număr redus de vorbitori: 534 de elemente latinești (adică 24,40 %) în dacoromână, 185 (8,45 %) – în aromână, 10 (0,45 %) – în meglenoromână și 7 (0,31 %) în istroromână⁶.

Pentru a putea releva statutul stratului lexical de origine latină în ansamblul vocabularului istroromân și pentru a evidenția tendințele specifice de evoluție din subsistemul lexical al acestui dialect considerăm necesară realizarea unei comparații interdialectale ce implică delimitarea asemănărilor și deosebirilor dintre istroromână și celelalte dialecte istorice românești (dacoromân, aromân și meglenoromân), având ca punct de plecare inventarul termenilor latinești moșteniți în dialectul românesc vorbit în Istria, fond de cuvinte delimitat în cercetările noastre recente⁷. În stabilirea individualității dialectului istroromân – la nivelul fondului lexical moștenit din latină – în ansamblul limbii române, ca limbă istorică, nu putem insista doar pe elementele de specificitate⁸, ignorând ceea ce leagă acest idiom în plan lexical de dacoromână, aromână și meglenoromână. Comparația interdialectală se impune întrucât acest fond de cuvinte reprezintă „moștenirea comună” preluată din epoca românei comune și continuată în cele patru dialecte românești, într-o formă mai mult sau mai puțin unitară. Dacă unitatea stratului lexical latin, în plan dialectal, se justifică prin identitatea de origine (adică nașterea celor patru dialecte prin scindarea românei comune) a dacoromânei, aromânei, meglenoromânei și istroromânei, direcția lor de evoluție particulară este determinată de caracterul divergent al acestor dialecte, ca o consecință a lipsei unei continuități teritoriale între dacoromână și dialectele românești sud-dunărene

⁵ Idem, *ibidem*, p. 138.

⁶ Idem, *ibidem*, p. 138-139.

⁷ Gabriel Bărdășan, *Elementul latinesc din lexicul dialectului istroromân*, Timișoara, 2009, teză de doctorat; Vasile Frățilă (coord.), Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.

⁸ Cf. A. Avram, *Probleme de metodă privind stabilirea trăsăturilor comune și a trăsăturilor specifice ale dialectelor românești*, în SCL, XXIX (1978), nr. 3, p. 247-252.

(vezi spațiile din Peninsula Balcanică în care întâlnim astăzi vorbitori de aromână, meglenoromână sau istroromână) și, în strânsă legătură cu acest aspect, a imposibilității de a se vărsa în limba literară națională română⁹.

Studiul comparativ al lexicului de origine latină din cele patru dialecte, pornind de la corpusul de termeni latinești existenți, în trecut și în prezent, în istroromână, permite stabilirea elementelor comune acestora, constatarea afinităților dintre istroromână și unele dialecte pe baza fondului comun numai unora dintre ele¹⁰ și evidențierea a ceea ce are specific istroromâna. Menționăm că limitele studiului nostru restrâng posibilitățile de a delimita elementele de specificitate din stratul lexical latin al tuturor dialectelor românești¹¹, întrucât fondul lexical cu care operăm este inventarul de cuvinte de origine latină din istroromână. Verificarea existenței în dacoromână, aromână și meglenoromână a formelor ce continuă un etimon latin cu reflex în lexicul istroromânei permite delimitarea elementelor comune istroromânei cu celelalte trei dialecte și a elementelor specifice din lexicul latin al istroromânei.

Rezultatele la care ajungem prin intermediul comparației dialectale, deși parțiale, sunt în măsură să caracterizeze anumite realități lingvistice și să indice unele tendințe de dezvoltare a dialectelor și, în special, a istromânei. De asemenea, ele permit reliefarea caracterului romanic al românei (și, implicit, al dialectelor sale), la nivelul vocabularului, și delimitarea unui fond comun interdialectal ce facilitează operația de reconstruire a lexicului limbii române comune.

Utilitatea demersului de cercetare a stratului lexical moștenit în istroromână prin comparație interdialectală este evidentă, dacă avem în vedere direcția de evoluție a dialectelor românești sud-dunărene aflate în prezent într-o continuă reorganizare sub presiunea unor factori lingvistici și extralingvistici ce determină slăbirea caracterului românesc și romanic al acestora. În acest sens, este relevantă și pentru istroromână afirmația lui Th. Capidan referitoare la statutul fondului latin din meglenoromână: „Elementul latin din dialectul meglenoromân a suferit multe pierderi, în cursul veacurilor, de la despărțirea lui din sânul limbii străromâne, sub influența elementelor străine și, în special, sub înrâurirea elementului slav. (...) Cu toată această inferioritate față de dialectul aromân (în ceea ce privește fondul latin – n.n., G.B.), tezaurul latin rămas până astăzi, privit în întregime și din punctul de vedere al rolului de element constitutiv, se arată unul și același cu elementul latin din celelalte dialecte”¹².

⁹ Vezi R. Todoran, *op. cit.*, p. 135.

¹⁰ Idem, *ibidem*.

¹¹ Cercetarea elementului latin din dialectele limbii române a fost realizată pe baza metodei statistice de R. Todoran, *op. cit.*, p. 134-139.

¹² Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I *Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 75.

Într-o primă fază, realizarea comparației interdialectale presupune verificarea prezenței sau absenței în/din dacoromână, aromână și meglenoromână a unor elemente lexicale continuatoare ale etimoanelor latinești cu reflexe sigure în lexicul istroromân. Materialul lingvistic cu care operăm însumează aproximativ 650, mai exact 646, de elemente lexicale pentru care s-a considerat ca fiind viabilă soluția moștenirii din latină¹³.

Pentru verificarea atestării cuvintelor care continuă etimonul latinesc de la baza formei din istroromână, în cazul aromânei și meglenoromânei, ne-am limitat la câteva lucrări fundamentale consacrate lexicului acestora¹⁴, iar pentru dacoromână au fost consultate dicționarele generale ale limbii române (PEW, CDDE, CDER, DA, DEX², MDA I-IV), unele dintre acestea notând și echivalentele dialectale sud-dunărene (PEW, CDDE, CDER). Pentru sintetizarea situației din cele patru dialecte am apelat, în unele cazuri, și la lista cuvintelor latinești considerate a fi cu frecvența cea mai ridicată în româna comună, listă propusă de Ion Coteanu în volumul al II-lea al tratatului de istorie a limbii române¹⁵.

Materialul lingvistic istroromân, considerat ca fiind sigur moștenit din latină, se poate organiza în patru mari categorii de cuvinte, în funcție de prezența sau absența unui continuator al etimonului latinesc și în celelalte dialecte ale limbii române. La rândul lor, două dintre cele patru categorii permit o subdivizare în funcție de asocierea posibilă, la nivelul etimonului latinesc continuat, între istroromână și unul sau două dintre celelalte dialecte românești. Distingem, așadar, următoarele categorii:

1. cuvinte latinești moștenite în toate dialectele limbii române (istroromână, dacoromână, aromână și meglenoromână);

2. cuvinte latinești continuate în trei dintre dialectele limbii române (în istroromână și în alte două dialecte); această categorie permite delimitarea a trei subcategorii:

a) elemente de origine latină comune istroromânei, dacoromânei și aromânei, dar absente din meglenoromână;

b) elemente de origine latină comune istroromânei, dacoromânei și meglenoromânei, dar absente din aromână;

¹³ Vezi Gabriel Bărdășan, *Stratul latin din lexicul dialectului istroromân*, în Vasile Frățiță (coord.), Gabriel Bărdășan, *op. cit.*, p. 337.

¹⁴ Pentru aromână formele au fost extrase din Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, EA, 1974, iar pentru cuvintele meglenoromâne s-au folosit: Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, EA, 2002 și Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.

¹⁵ Vezi *Istoria limbii române*, vol. II (redactor responsabil Ion Coteanu), București, EA, 1969, p. 294-308; vezi și I. Coteanu, *Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei* (II), în SCL, XVI (1965), nr. 5, p. 759-790.

c) elemente de origine latină comune dialectelor române sud-dunărene (istroromână, aromână și meglenoromână), dar absente din dacoromână;

3. cuvinte latinești continuate numai în două dintre dialectele limbii române (în istroromână și într-un alt dialect); această categorie cuprinde, de asemenea, trei subdiviziuni:

a) elemente de origine latină comune istroromânei și dacoromânei, dar absente din aromână și meglenoromână;

b) elemente de origine latină comune istroromânei și aromânei, dar absente din dacoromână și meglenoromână;

c) elemente de origine latină comune istroromânei și meglenoromânei, dar absente din dacoromână și aromână;

4. cuvinte latinești continuate într-un singur dialect (doar în istroromână).

Categoriile de cuvinte enumerate mai sus, pe lângă faptul că relevă prin caracterul lor contrastiv ceea ce individualizează istroromâna la nivelul lexicului latinesc, evidențiază o serie de asemănări între cele patru dialecte românești, dar și o seamă de identități limitate la două sau trei dintre dialectele limbii române. După Sextil Pușcariu, elementele comune istroromânilor cu toți românii ne permit să reconstituim fondul comun străromân, iar coincidențele lingvistice dintre istroromâni și o parte numai a celorlalți români ne dau posibilitatea de a face deducții legate de înrudirea mai strânsă între unele dintre dialectele limbii române¹⁶.

Prin repartizarea celor 646 de cuvinte în funcție de prezența/absența unui continuator al etimonului latin în istroromână și în celelalte dialecte românești am ajuns la următoarele rezultate pe care le vom prezenta în funcție de categoriile anterior delimitate.

1. Cuvinte latinești moștenite în toate dialectele limbii române

Această categorie relevă numărul însemnat de elemente latinești continuate în istroromână și în celelalte trei dialecte (dacoromân, aromân și meglenoromân). Din motive ce țin de economia lucrării vom enumera doar etimoanele latinești continuate în toate cele patru dialecte românești, fără a nota și formele din dialecte. Așadar, în această categorie se încadrează următoarele cuvinte latinești: **abēllōna, -am; abscondere; *accaptiāre; (ac)-co(o)perire; acia; ācus; ādaquāre; addūcere; ād-fōras; adjūtāre; ad-post; ad-prōpē; ad-tūncce; adūnāre; āēr; afflāre; agnēllus; *albīna; albus; aliūbī+-re; *allargare; allēgēre; al(l)ium; *allēvatum; alter (*altru); amārus; ambūlāre; *(am)mīxticāre; ānēllus; anīma; annōtīnus, -a; annus; ante; apprēndere; āqua; arāre; arbōr; ardere; āriēs, *ārētem;*

¹⁶ S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, vol. II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926, p. 331.

*ascultāre; *astectāre; astērnēre; audīre; autūmna; bājulus (bājula); baptizāre; barba; barbātus; bāsīlica; battēre; bēnē; berbex; betrānus; bībēre; bōnus; bōvus; brāchium; būcca; caballus; cacāre; cadēre; caelum; caiulus; caldāria; caldus; callis; camīsia; canis; cantāre; capīstrum; capra; caput; carbō; carō (carnem); casa; *cascāre; caseus; *cautāre; cēna; cēnāre; cērnēre cērtāre; cībrum; cīnque; *cīnusīa; cīvītās; *clagum; clamāre; cōcēre; cōda; cognātus; collōcāre; cōma; compārāre; connoscēre; consōcer; *consōcra; contrā; cōrbus; cōrnu; cōrnus; cosēre; cōsta; *cotītus; cottizāre; crēpāre; crescēre; crīsta; crūdus; cūbītus; *cūbium; cuc(c)us; cūlus; cūm; cū(p)pa; currēre; daeda; dāre; dē; dēcem; de in; de *manītia; dens, dēntem; deorsum; de parte; de-post; dēsērtus; despōliāre; dīcēre; dīes; dīgītus; dīrectus; dīscūlcīare; dīscūlcīus; *dīscarrīcāre; dīscīlūdēre; dīscoperīre; dīsglacciāre; dīslīgāre; dīspartīre; dōlēre; domīnica; domnus; dormīre; dracō; ducēre; dūi (= duo), dūae; dūlcis; ecce-illu; ecce-istu; eccum-illōc; eccum-modo; eccum sīc+-a; ēgo; ēqua; ēsca; excaldāre; *excappāre; *excloppus; *excotēre; excūb(ū)lāre; exīre; expavēre; *expēndiolāre; *experlavāre; exponēre; (ex)sting(u)ēre; exsūcāre; *extracoagulata; extrīcāre; fābrīcāre; facēre; fācia; farīna; fermentāre; fērrum; fēta; *fētiolus; filia; filius; filix; *fīre; fōcus; fōllis; fontāna; fōrās; formīca; frāga; frātēr; fraxīnus; frōndia; frons; fūga; fūgīre; fūndus; fūrāre; fūrca; fūsus; fūtēre; galbīnus; gallēta; gallīna; gēner; gēnna; genūc[ū]lum; glācia; *glanda; glandūla; *glēmus; grānum; grassus; *grēvis; grōssus; gūla; gūstāre; hābēre; *hadie; *haeda; haedus; hērba; hērī; hīberna; hōmo; hordeum; hōstis; hūmērus; jacēre; illāc (ad); *illus; impēdīcāre; in; in abante; in-(ad)-īntro; in ad post; incalcīare; *in-carr(ī)cāre; incīngēre; (in)clūdēre; *incoagulare; inflāre; in-fascīare; *(in)formosīatus; *īnglāciāre; intēgrum; intēllīgēre; īnter; interroguāre; īnrāre; īnrō; *(in)uxorāre; īnvestīre; *īnvītiāre; *iōcāre; iōcus; īpsus; ista die; iūgūm; iūrāre; iūvēncus; iūvēnis; lāc, lāctem; lactūca; lacus; lana; largus; lātrāre; laxāre; lēndīnem; lēpus; lēvāre; līgāre; līgatūra; *līgīnāre; līgnum; līngēre; līngua; līngūla; līnum; lōcus; longo; lōngus; lūcrāre; lūcrum; lūmen; lūna; lūnis = lūnae (dies); lūpus; lūtus; *machīnāre; magis; mājus; mamma; mandūcāre; mānē; mānica; manus; mare; marītāre; mās, mārem; matia; me; mēdius; mēdius locus; mēl, *mēlem; mēlum; mē-ne; mensūra; merēnda; mērēndāre; mērgēre; mērūla; mēus; mī; *mīc(c)us; mīhī; mīlia; mīlīum; mīrāre; mōla; mōllis; mōntem; mōrīre; mōrtē; mōrtuus; mūlier; mūltus; mūsca; *musculus; mūtāre; mūt(ū)lus; mūtus; nascēre; nāsus; *nepotus; nēque unus; nīger; nīx; nōmēn; nōn; nōs; nōster; nōvus; noctem; nūbīlum; nūmērāre; nūptiae; *nuce (< nūx, nūcem); *oblītāre; occīdēre; oclus; octō; ōlla; ōrbus; orīcla; ōssum; ōvis; ōvum; paene ad; palea; palma; pālus; *pandia; panis; pars; pascēre; Paschae; pavīmentum; peccātum; peccorarius; pēctēn;*

*pēctus; pēdūc[ū]lus; per; pērdēre; per extra; per în; per înter; per întro; petiolus; pīlus; pīnna; *pīra; pīrus; pīscis; *pīssiāre; plangēre; plēnus; *plovīa; pōnēre; pons; pōrca; pōrcēlla; pōrcēllus; pōrcus; pōrta; portāre; potēre; prēndēre; prīmavēra; pūgnus; *pūtium; pūlex; *pūlleus; pūlpa; quaerēre „a cere”; qualis; quam; quandō; quantus; quattuor; quīd; quōd; *quodrum; quōmodo; rēcens; rēmanēre; reus; rīdēre; rīmāre; rīpa; rōdēre; rōgāre; rōseus; *rosionem; rūmīgāre; rūmpēre; saccus; sāl; salāre; sanguis; santus; sappa; *sappāre; satūllus; satūrāre; scamnum; scīre; se; sēbum; sēcāle; secūris; sēdēre; *sēmentia; sēmīnāre; sēptem; sēra; serpens; sex; sī; sīc; sīccus; sīnus; sītis; *sōcra; *sōcrus; sōl; sōmnus; sōnāre; sōrex; sōror; spargēre; spathae; spīcum; spīnus (spīna); splen; stāre; stēlla; *strīnctus; sub, sūbtūs; sūbtīlis; sūbūla; sufflāre; *sūfflītus; sugēre; sūrdus; sūsūm; suus; tēcēre; taliāre; tālis; te; te-ne; tēnēre; *tēnērus; tēxēre; ti (< tibi); tītō; tōrnāre; *tōrquēre; tōtus; tragēre; traicēre; *trēmūlāre; trēs; tū; tūrbāre; *tūrta; tūssīre; tuus; ūdāre; ūdus; ūlūlāre; *um]bulīcus; ūnctum; ūngēre; ūngla; unquam; unus; *ūrdīca; ūrsus; *ūstīa; vacca; vallis; veclu(s); vēna; vendēre; venēnum; vēnēris (dies); vēnētus; venīre; *vēntūlāre; vēntus; vēra; *vēre-unus; vērmīs; vērus; vīctus; vīdēre; vīg(ī)lāre; vīnum; *vīrdia; vīrdīs; vīrga; vīsum; vīsāre; vītēllus; vīvus; volēre; vos; vōster.*

2. Cuvinte latinești continuate în trei dintre dialectele limbii române (în istroromână și în alte două dialecte)

a) Elemente de origine latină comune istroromânei, dacoromânei și aromânei, dar absente din meglenoromână:

etimon latin	ir.	dr.	ar.
abbattēre	abâte	abate	abat
ad	a (prep.)	a	a
agnēlla, -am	ml'ă, mnă	mia	neață
*amīndoī	amindóĭ	amândoi	amindó(i)l'i
apparāre	(a)pară (se)	apăra	apăr
arma	ărme	armă	armă
carbōnārius, -um	cărburăr, cărbunăr	cărbunar	cărbunar
cēra, -am	čerę	ceară	țeară
cērrus, -um	čer, țer	cer	țer
*coctorium	cuptór, coptór	cuptor	cuptor
cōleus, -um	col'	coi	col'u
collīgēre	culéje, culéze	culege	culeg
columba, -am	corumbę	coroabă	cf. curubițu
crēdēre	cręde	crede	cred
*dēgēlāre (din gēlāre)	dejeră, deģeră	degera	șeațdir
eccum-hīc + -a	(a)či(ĭa), (a)ți(ĭa)	aci(a)	ația „acolo”
et	e	e (înv.)	e
*excurtāre	scurtă	scurta	scurtețu

*excūrtus, -a, -um	<i>scurt</i>	<i>scurt</i>	<i>scurtu, şcurtu</i>
făbēr, -brum	<i>făvru, făbru</i>	<i>faur</i>	<i>favru, favur</i>
famēs, -em	<i>fōme</i>	<i>foame</i>	<i>foame</i>
fētus, -um	<i>fet</i>	<i>făt</i>	<i>fet</i>
fīcātum, -um	<i>ficăt</i>	<i>ficat</i>	<i>hīcat</i>
fōlia, -am	<i>fōl'e, fōl'ę, fōl'a</i>	<i>foaie</i>	<i>foal'e</i>
*furicellus	<i>furicé(l)</i>	<i>furnicel, furincel</i> (reg.), <i>funi(n)cel</i> (înv.)	<i>frinţel, sfirnuţel,</i> <i>sufrinţel</i>
*gingina, -am	<i>jinjīre, jinjīre, jinjīra</i>	<i>gingie</i>	<i>đinđie</i>
gūstus, -um	<i>guşt, gust</i>	<i>gust</i>	<i>gustu</i>
istū, -a, -i, -ae	<i>īstu</i>	<i>ăst, ast, ăsta</i> (reg.)	<i>aestu, (a)ist(u)</i>
iūnix, -īcem	<i>jurīce şi jurīţę</i> (contaminată cu cr. <i>júnica</i>)	<i>junice</i> (v. dr.), <i>junică</i> (dr. reg.), <i>junincă</i>	<i>junică</i>
luctāre	<i>luptă</i>	<i>lupta</i>	<i>(a)lumtu, aluptu</i>
mensūrāre	<i>mesurā</i>	<i>măsura</i>	<i>misur</i>
mīnāre	<i>miră</i>	<i>mâna</i>	<i>min</i>
*mollīare	<i>mul'ă (se)</i>	<i>muia</i>	<i>mol'ŭ</i>
pastio, -ōnem	<i>păşure</i>	<i>pășune</i>	<i>pășune</i>
plovēre	<i>ploi</i>	<i>ploua</i>	<i>ploaie, pluare</i>
prē(s)biter, -t(e)rum	<i>prevt, preft</i>	<i>preot</i>	<i>preftu</i>
pūlmo, -ōnem	<i>plumăre</i>	<i>plămân</i>	<i>pălmună, plimună</i>
pūtēus, -um	<i>puţ</i>	<i>puţ</i>	<i>puţi</i>
quaerēre	<i>čerşí, țersi</i> vb. IV	<i>cerşi</i>	<i>čirşescu</i>
*quene	<i>čire, țire</i>	<i>cine</i>	<i>ține</i>
sambata	<i>sămbăte, sámbate</i>	<i>sămbătă</i>	<i>sîmbătă</i>
se-ne	<i>sire</i>	<i>sine</i>	<i>sine</i>
serum	<i>zer</i>	<i>zer</i>	<i>đăr, şar</i>
sibi	<i>siie, şi-</i>	<i>sie, îşi, şi</i>	<i>'şī</i>
sīccāre	<i>secă</i>	<i>seca</i>	<i>sec</i>
signāre	<i>semnă, sămnă</i>	<i>semna</i>	<i>semnu, simneđu</i>
*sōrbire (< sōrbēre)	<i>sorbí, surbí</i>	<i>sorbi</i>	<i>sorbu</i>
strambus, -a, -um	<i>strámb</i>	<i>strâmb</i>	<i>strîmbu</i>
tībi	<i>ție, ție</i>	<i>ție</i>	<i>a fīia</i>
tūrma, -am	<i>túrme</i>	<i>turmă</i>	<i>turmă</i>
ūbēr, -ērem	<i>újer(u)</i>	<i>uger</i>	<i>uđire</i>
ūstūlāre	<i>usturā</i>	<i>ustura</i>	<i>ustur</i>
vīcīnus, -um	<i>večín</i>	<i>vecin</i>	<i>viţin</i>
vīpēra, -am	<i>vīperę</i>	<i>viperă</i>	<i>vīpiră</i>
vitēlla, -am	<i>viţę</i>	<i>viţea</i>	<i>viţauă</i>
vūlpēs, -em	<i>vúlpe</i>	<i>vulpe</i>	<i>vulpe</i>
zema	<i>zēme, zēma</i>	<i>zeamă</i>	<i>đamă</i>

b) Elemente de origine latină comune istroromânei, dacoromânei și meglenoromânei, dar absente din aromână:

etimon latin	ir.	dr.	megl.	ar.
argentum	<i>arzînt</i>	<i>argint</i>	<i>arzint, rîzint(u)</i>	—
bibîtus	<i>bêț</i>	<i>beat</i>	<i>beat</i>	—
*flammabündus	<i>flamúnd, hlamúnd</i>	<i>flămând</i>	<i>flămund</i>	—
in-eccum-hoc-ce	<i>incâc, âncóc, âncóc</i>	<i>încoace</i>	<i>(a)ncoa(tsi)</i>	Cf. <i>aoațe</i>
mēntīre	<i>minți</i>	<i>minți</i>	<i>mint (rar)</i>	—
quantum + -a	<i>(a)câta, acât(a) și (a)câta adv. „atât”</i>	<i>câta (reg.) „puțin”</i>	<i>cota „atât”</i>	—
spurcus	<i>sporc</i>	<i>sporc s.n.</i>	cf. vb. <i>sporc</i>	—
trāmittēre	<i>tremête</i>	<i>trimite</i>	<i>trimet</i>	—
unde	cf. <i>prende, dende</i>	<i>unde</i>	<i>iundi</i>	—

c) Elemente de origine latină comune dialectelor române sud-dunărene (istroromân, aromân și meglenoromân), dar absente din dacoromână

Verificând situația particulară a fiecărui termen din inventar, constatăm faptul că din totalul de 646 de elemente lexicale moștenite în istroromână nu a fost identificat niciun element lexical istroromân de origine latină comun exclusiv cu aromâna și meglenoromâna (deci care să lipsească din dacoromână).

3. Cuvinte latinești continuate numai în două dintre dialectele limbii române (în istroromână și într-un alt dialect)

a) Elemente de origine latină comune istroromânei și dacoromânei, dar absente din aromână și meglenoromână:

etimon latin	ir.	dr.
ad-hīce + -a	<i>îca</i>	<i>(a)ici</i>
allēctāre	<i>al'eptă</i>	<i>aiępta</i>
asīna, -am	<i>âsire</i>	<i>asină</i>
ăsīnus, -um	<i>âsir</i>	<i>asin</i>
aurum	<i>áur</i>	<i>aur</i>
bucīnāre	<i>bučiră</i>	<i>bucina (înv.), buciuma</i>
cervix, -īcem	<i>čerbíče</i>	<i>cerbice</i>
clārus, -a, -um	<i>clâr</i>	<i>chiar (v. rom.)</i>
conventus, -um	<i>cuvînt</i>	<i>cuvânt</i>
de-super	<i>déspre, díspre</i>	<i>despre</i>
dōssum, -um	<i>dos</i>	<i>dos</i>
fēnum, -um	<i>fîr</i>	<i>fân</i>
*fētiola, -am	<i>fečórę</i>	<i>fecioară</i>
glandarius, -um	<i>gl'indâr</i>	<i>ghindar</i>
hūmidus, -a, -um	<i>úmid</i>	<i>umed</i>
(in)-contra-ubi	<i>âncotró, cotró</i>	<i>încotro</i>
intorquēre	<i>ântórče</i>	<i>întoarce</i>

lardum, -um	<i>lârd</i>	<i>lard</i> (reg.)
līxīva, -am	<i>leși(i)e</i>	<i>leșie</i>
nāpus, -um	<i>nâp</i>	<i>nap</i>
nōn magis	<i>núma(i)</i>	<i>numai</i>
*passāre	<i>pās!</i>	<i>pāsa</i> (înv.)
passar, -erem	<i>pāsāre</i>	<i>pasāre</i>
pastor, -orem	<i>pastór, pǎstór</i>	<i>pǎstor</i>
pinsatum	<i>psát</i>	<i>pásat</i>
scōrtea, -am	<i>scórțe, scórța</i>	<i>scoarța</i>
*tīmēre	<i>teme</i>	<i>teme</i>
*vērucata	<i>bericâte, bericâta</i>	<i>beregată</i>

b) Elemente de origine latină comune istroromânei și aromânei, dar absente din dacoromână și meglenoromână:

etimon latin	ir.	ar.
īre	<i>īi</i>	<i>i imper. II</i> sg. „va!”;
sānus, -a -um	<i>sār, sār</i>	<i>sîn</i>
subiliāre	<i>svel’ă</i>	<i>suil’eđū</i>

c) Elemente de origine latină comune istroromânei și meglenoromânei, dar absente din dacoromână și aromână

etimon latin	ir.	me gl.	dr.	ar.
*inobviāre	<i>āniurbā</i>	<i>nuiḃ, noiḃ</i>	—	—
magis abante	<i>mānče, mǎnt’e,</i> <i>maiānte,</i> <i>maiāh’ne,</i> <i>amāh’ne</i>	<i>mōnca</i>	— cf. <i>mai</i> <i>(i)nainte</i>	— cf. <i>nāinde,</i> <i>nāinte</i>

4. Cuvinte latinești continuate într-un singur dialect (doar în istroromână)

etimon latin	ir.
galbus, -a, -um	<i>gǎbu</i>
hāc-ce, (din hāc „aici” + ce, cu intercalarea târzie a lui <i>n</i>) + -a	<i>ānča, ānța, qānča, ūānča,</i> <i>ānč, āč „aici”</i>
hac/hoc-ce + -a	<i>óč(a), óț(a) „aici,</i> <i>încoace”</i>
*hīc-ce + -a >	<i>īęnța adv. „aici”</i>
ūbī + volet	<i>īúvę, īúva</i>

Analiza cantitativă a fondului de cuvinte latine din lexicul dialectului istroromân în comparație cu situația evoluției istorice a

acelorași etimoane latinești în lexicul dialectelor dacoromân, aromân și meglenoromân permite relevarea unor aspecte semnificative pentru comparația interdialectală.

Cele 646 de elemente ale inventarului de termeni istroromâni de origine latină se repartizează în cele patru categorii de cuvinte latinești din istroromână, delimitate în funcție de prezența acestora în toate dialectele, în trei dialecte (în istroromână și în alte două dialecte), în două dialecte (în istroromână și doar într-unul din celelalte trei dialecte) sau doar în istroromână, după cum urmează: 542 de cuvinte prezente în cele patru dialecte românești, 66 de cuvinte prezente în trei dialecte (în istroromână și în alte două dialecte), 33 de cuvinte prezente în două dialecte (în istroromână și într-un alt dialect) și 5 cuvinte păstrate doar în istroromână.

Procentual, raporturile sunt reprezentate după cum urmează:

Total cuvinte	ir. + 3 dialecte	ir. + 2 dialecte	ir. + 1 dialect	ir.
646	83,91 %	10,22 %	5,10 %	0,77 %
	(542)	(66)	(33)	(5)

Numărul însemnat de elemente latinești pe care istroromâna îl are în comun cu dacoromâna, aromâna și istroromâna trimite spre epoca de unitate a limbii române, de dinaintea separării dialectelor. Menținerea acestui fond lexical comun dialectelor românești se justifică atât prin vechimea elementelor care îl compun, cât și prin poziția pe care o au în ansamblul lexicului fiecărui dialect, o parte însemnată a acestuia denumind noțiuni fundamentale, iar o altă parte reprezintă forme esențiale ce facilitează exprimarea și construcția lingvistică a mesajului.

Ultima categorie de cuvinte latinești delimitată (cea care cuprinde termeni latini păstrați exclusiv în istroromână) se află în opoziție cu prima atât în ceea ce privește numărul de elemente, cât și în ceea ce privește importanța acestora în ansamblul vocabularului¹⁷. Am putea considera că aceste elemente specifice marchează individualitatea lexicală a dialectului istroromân din perspectiva elementelor moștenite, însă numărul lor infim și caracterul lor destul de instabil (vezi atestările sărace pentru ir. *gâbu* și *îența*) fac să avem anumite rezerve în legătură cu exprimarea unei opinii cu privire la valoarea acestora în lexicul istroromânei. În mod cert, numărul mic al elementelor moștenite exclusiv în istroromână și tendința de

¹⁷ Unele dintre cuvintele de origine latină considerate, în studiile dedicate acestui dialect, ca fiind păstrate numai în istroromână trebuie reevaluate fie pentru că li s-a propus și o altă etimologie, pe lângă cea latină (vezi ir. *câibe*), fie pentru că au fost atestate și în alte dialecte ale limbii române (vezi ir. *îi* – DDA 568 s.v. *i!*⁴) sau pentru că au etimologie discutabilă (vezi *mașuna*).

eliminarea a acestora se explică prin direcția de evoluție a acestui dialect sub presiunea puternică exercitată asupra sa de către limba croată.

Raportul procentual poate fi utilizat și pentru categoriile de cuvinte latinești din istroromână ce relevă concordanțele dintre trei sau numai două dintre dialectele limbii române. Din totalul de 66 de termeni încadrați în categoria cuvintelor latinești moștenite în istroromână și în alte două dialecte, 57 sunt comuni istroromânei, aromânei și dacoromânei, lipsind din meglenoromână, iar 9 elemente au în comun istroromâna, dacoromâna și meglenoromâna, nefiind atestați în aromână. Observăm că nu există niciun element lexical comun dialectelor românești sud-dunărene.

În procente, raportul arată în felul următor:

Total cuvinte	ir. + dr. + ar.	ir. + dr. + megl.	ir. + ar. + megl.
66	86,36 %	13,64 %	0 %
	(57)	(9)	(0)

Repartizarea procentuală relevă faptul că cele mai numeroase diferențieri la nivelul lexicului moștenit în istroromână sunt între istroromână și meglenoromână, aceeași reprezentare reliefând afinitățile dintre istroromână, dacoromână și aromână. Aspectul cel mai surprinzător îl relevă categoria elementelor de origine latină comune dialectelor române sud-dunărene (istroromână, aromână și meglenoromână), dar absente din dacoromână, deoarece nu a fost identificat niciun element specific acestei categorii. Materialul lingvistic analizat relevă faptul că între termenii sigur moșteniți din latină în lexicul dialectului istroromân nu există elemente comune doar cu aromâna și meglenoromâna și absente din dacoromână. Această situație este întărită și de rezultatele cercetărilor lui Romulus Todoran, care se raportează la întregul corpus de cuvinte latinești, nu doar la cel din istroromână: „(...) dialectele sud-dunărene (aromân, meglenoromân și istroromân) nu au niciun element latin comun care să nu se găsească și în dacoromână”¹⁸.

Dintre etimoanele latinești continuate în două dintre dialectele limbii române istroromâna are 28 de cuvinte în comun cu dacoromâna, acestea lipsind din aromână și meglenoromână, 3 termeni în comun cu aromâna, dar absenți din dacoromână și meglenoromână și două elemente de origine latină comune istroromânei cu meglenoromâna, dar absente din dacoromână și aromână. Raportul procentual se prezintă astfel:

Total cuvinte	ir. + dr.	ir. + ar.	ir. + megl.
33	84,84 %	9,10 %	6,06 %
	(28)	(3)	(2)

¹⁸ R. Todoran, *op. cit.*, p. 139.

Numărul relativ însemnat de termeni moșteniți comuni istroromânei cu dacoromâna pare să sugereze legătura mai puternică dintre cele două idiomuri față de legătura dintre istroromână și celelalte dialecte românești sud-dunărene.

Analiza comparativă întreprinsă asupra fondului lexical moștenit din lexicul istroromânei prin raportare la situația lexicului moștenit din dacoromână, aromână și meglenoromână evidențiază, cu precădere, numărul însemnat al elementelor de unitate din fondul lexical de origine latină al celor patru dialecte istorice ale românei, fond ce trimite spre perioada de unitate din istoria limbii române, numită româna comună. Aceeași analiză relevă diferențierile semnificative dintre meglenoromână și istroromână, dar și afinitățile dintre aceasta din urmă și dacoromână și chiar cu aromâna.

Bibliografie

- ATANASOV, Petar, *Meglenoromâna astăzi*, București, EA, 2002.
- AVRAM, Andrei, *Probleme de metodă privind stabilirea trăsăturilor comune și a trăsăturilor specifice ale dialectelor românești*, în SCL, XXIX (1978), nr. 3, p. 247-252.
- BĂRDĂȘAN, Gabriel, *Elementul latinesc din lexicul dialectului istroromân*, Timișoara, 2009, (teză de doctorat).
- BĂRDĂȘAN, Gabriel *Stratul latin din lexicul dialectului istroromân*, în Vasile Frățilă (coord.), Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, p. 73-346.
- CAPIDAN, Th., *Meglenoromânii*, vol. I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925.
- CAPIDAN, Th. *Meglenoromânii*, vol. III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.
- CDDE = I.-A. CANDREA, Ov. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. (A-Putea)*, București, Paralela 45, 2003.
- CDER = Alexandru CIORĂNESCU, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2001.
- COTEANU, I., *Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei (II)*, în SCL, XVI (1965), nr. 5, p. 759-790.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, 1913-1949; seria nouă (M-Z), București, EA, 1965-2006.
- DDA = Tache PAPAHAĞI, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, [București], EA, 1963.
- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- FRĂȚILĂ, Vasile (coord.), BĂRDĂȘAN, Gabriel, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.

IVĂNESCU, G., *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Iași, Junimea, 2000.

MACREA, D., *Câteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române*, în LR, V (1956), nr. 4, p. 70-75.

MDA I-IV = *Micul dicționar academic*, vol. I. Literele A-C, vol. II . Literele D-H, vol. III. Literele I-Pr, vol. IV. Literele Pr.-Z, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001-2003.

PAPAHAGI, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, EA, 1974.

PEW = Sextil PUȘCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905.

PUȘCARIU, Sextil, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. BARTOLI, A. BELULOVICI și A. BYHAN, vol. II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926.

TODORAN, Romulus, *Elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în idem, *Contribuții de dialectologie română*, București, EȘE, 1984.

***, *Istoria limbii române*, vol. II (redactor responsabil Ion COTEANU), București, EA, 1969.